

rağmen bilgiyi hâfızaya alma geleneği yine de sürmüştür. Müellifler, bazan binlerce sayfa tutan teliflerini hâfızalarından dikte ettirebilirlerdi. Telifte kaynak vermeye büyük özen gösterilir, imlâ meclislerinde belli bir usule göre istinsah edilen eserler için semâ kayıtları tutulurdu (Pedersen, s. 26-30). İmlâ hatalarını önlemek için de “edebü'l-kâtib” türü eserler kaleme alınmıştır.

Kitabın değerine göre hattına ayrı bir önem verilir, güzel yazının okumayı teşvik ettiği düşünülürdü. Kitapçılar esere, yazırına, nâdir olup olmayışına, cilt, yazı ve tezhibine göre değer biçerlerdi. Kitap botanik, zooloji, tıp, mekanik gibi bir dalda ise açıklayıcı resimler konurdu. Değerli edebî eserler, özellikle şiir kitapları genelde ta'likle yazılır, tezhiplenir ve konusuna göre minyatürlerle süslenirdi. Kitabın cildi büyük önem taşırdı. İlk sayfanın a yüzü süslü ise zahriye adını alır, metnin başındaki süslemeye “serlevha” denirdi. Genellikle kitap hamdele, salvele ve besmele ile başlar, hâtime ve kebele kaydıyla son bulurdu (bk. İSTİNSAH; YAZMA). Kitaplar akrâbâzîn* türünde olduğu gibi işlevlerine göre cepte, kuşakta, çizme ve çantalarda kolay taşınabilecek boyutlarda küçük veya evlerde, kütüphanelerde muhafaza edilebilecek boyutlarda büyük yazılır ve ciltlenirdi.

Emevî ve Abbâsîler'den itibaren kitaba büyük değer verilmiştir. Hârûnürreşid ve Me'mûn, Bizans'a karşı kazandıkları zaferlerden sonra savaş tazminatı olarak Antikçağ filozoflarının henüz Arapça'ya çevrilmemiş kitaplarını istemişlerdir (Hunke, s. 266). X. (XVI.) yüzyılda İslâm dünyasındaki herhangi bir özel kütüphanede bulunan ortalama kitap sayısı, aynı dönemde Batı'nın bütün kütüphanelerinde bulunan kitap sayısından fazlaydı (a.g.e., s. 277). Fernand Grenard, Batı'da V. Karı'nın (Charles-Quint) 900 ciltlik kütüphanesiyle iftihar edildiğini, halbuki daha dört asır önce İspanya'daki halifenin sarayında 400.000 cilt kitap olduğunu yazar (Asyanın Yükselişi ve Düşüşü, s. 31-32; ayrıca bk. KÜTÜPHANE).

Yazıya ve yazılı nesnelerin tamamına “bitik” diyen Türkler kitapla İslâm öncesinde, Uygurlar'ın Budizm'i kabul ettikleri dönemde tanışmışlar ve oluşturdukları dinî ağırlıklı zengin edebiyatın ürünlerini kitaplar halinde kaleme almışlardır. XX. yüzyılın başlarında Alfred von Le Coq tarafından bulunan iki deri cilt parçası Uygurlar'ın ciltçiliği de öğrendiklerini ve

yüksek bir sanat düzeyine ulaştırdıklarını göstermektedir. Söz konusu cilt parçaları dünyanın sanat eseri niteliği taşıyan ilk ciltleri arasında yer almaktadır (bk. CİLT-ÇİLİK).

BİBLİYOGRAFYA :

D. Robinson, “Tablet”, *Concordance to the Good News Bible*, Suffolk 1983, s. C1155; Plinius (Pliny the Elder), *Natural History* (trc. John F. Healy), London 1991, s.179-180; Câhiz, *Kitâbü'l-Hayevân*, I, 41, 42; C. Zeydân, *İslâm Medeniyeti Tarihi* (trc. Zeki Megâmiz; İstanbul 1329), İstanbul 1973, III, 350-358; N. Abbot, *Studies in Arabic Literary Papyri*, Chicago 1957-67, I, 3, 21, 22, 23, 24; II, 44, 48; E. Chiera, *Kilden Kitaplar* (trc. Ali Muzaffer Dinçol), İstanbul 1964, s. 99; F. Grenard, *Asyanın Yükselişi ve Düşüşü* (trc. Orhan Yüksel), İstanbul 1970, s. 31-32; Orhan Öcal, *Kitabın Evrimi*, Ankara 1971, s. 94-95; S. Hunke, *İslâm'ın Güneşi Avrupa'nın Üzerinde* (trc. Servet Sezgin), İstanbul 1975, s. 266, 277; Mahmûd Abbas Hammûde, *Târîhu'l-Kitâbi'l-İslâmî*, Kahire 1979, s. 18, 147 vd., 222 vd.; J. Pedersen, *The Arabic Book* (trc. G. French), New Jersey 1984, s. 14, 15, 23-30, 37, 43, 46, 51, 73, 93-100, 104, 117, 119; Nuray Yıldız, *Eskiçağ Kütüphaneleri*, İstanbul 1985, s. 10-37; S. N. Kramer, *Tarih Sümer'de Başlar* (trc. Muazzez İlmiye Çığ), Ankara 1990, s. 195 vd., 291; Mustafa M. el-A'zamî, *İlk Devir Hadis Edebiyatı* (trc. Hulûsi Yavuz), İstanbul 1993, s. 30-32, 104, 132, 133, 136, 137, 143, 148-149; Şinasi Tekin, *Eski Türklerde Yazı, Kağıt, Kitap ve Kağıt Damgaları*, İstanbul 1993, s. 41, 46 vd.; A. Stipević, *Târîhu'l-Kitâb* (trc. Muhammed M. Arnaût), Küveyt 1993, s. 8 vd.; N. Levarie, *The Art and History of Books*, New Castle 1995, s. 1, 2, 10, 11, 20; Turhan Baytop, “Akrâbâzîn”, *DİA*, II, 287; Nebi Bozkurt – Nevzat Kaya, “İstinsah”, a.e., XXIII, 369-371.

NEBİ BOZKURT

KİTAP

(الكتاب)

Kur'an-ı Kerim'de çeşitli anlamlarda kullanılan terim.

Sözlükte “iki deri veya kumaş parçasını birbirine eklemek, inci tanelerini dizmek, su kırbasının ağzını sıkıca bağlamak” gibi anlamlara gelen **ketb** kökünden masdar olup kök anlamlarından dolayı hem harfleri yazıyla birbirine ekleyip dizmeyi, hem de masdar- isim olarak bu şekilde oluşturulan yazılı metni ifade etmek üzere kullanılmıştır. Kur'an-ı Kerim'de **kitâb** kelimesiyle aynı kökten bazı fiiller “yazma” mânası yanında “farz kılma, hükmetme, takdir etme” mânalarında da geçmektedir (Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, “ktb” md.; *Lisânü'l-'Arab*, “ktb” md.; Mustafavî, X, 20-22).

Kur'an'da kitap kelimesi altısı çoğul (**kütüb**) olmak üzere 261 yerde geçmek-

tedir. Ayrıca birçok âyette aynı kökten fiil ve isimler yer almaktadır. Bu âyetlerde kelimenin başlıca şu anlamlarda kullanıldığı görülür: 1. Vahiy. Peygamberlerden her birine indirilen vahiylerin bütünü özel isimlerinin yanında kitap ile de anılır. Râgıb el-İsfahânî, aslında kitap kelimesinin yazılı metni ifade etmekle birlikte istiare yoluyla metnin sözlü şekli için de kullanıldığını, dolayısıyla Allah kelâmının sözlü şekline de kitap denildiğini belirtir (*el-Müfredât*, “ktb” md.). Ayrıca ilâhî kelâmı ve hükümleri bir araya getirmesi, bunların insanlar tarafından yazıya geçirilmiş olması gibi sebeplerle de vahye kitap denildiğini söylemek mümkündür. Kur'an'da kitap, genel anlamda Allah'ın peygamberlerine indirdiği vahiy ifade ettiği gibi üç ilâhî kitaptan her biri için de kullanılır. a) Kur'an-ı Kerim. Allah'tan geldiğinde hiçbir şüphe bulunmayan kitabın sakınanlar için hidayet kaynağı olduğunu (el-Bakara 2/2), Allah'ın insanlar arasında doğru hükmetmesi için peygambere kitap indirdiğini (en-Nisâ 4/105) ve daha önceki kitabı doğrulayıp korumak üzere peygambere kitap yolladığını (el-Mâide 5/48), onun insanları karanlıklardan aydınlığa, Allah'ın yoluna çıkarması için peygambere indirilen kitap olduğunu (İbrâhîm 14/1), kitabın mübarek bir gecede indirildiğini (ed-Duhân 44/2-3) belirten âyetler bu kullanımın bazı örneklerini teşkil eder. b) Tevrat. Kur'an-ı Kerim'de çeşitli biçimlerde göndermeler yapılan Tevrat kitap kelimesiyle de anılmıştır (M. F. Abdülbâki, *el-Mu'cem*, “ktb” md.). Mûsâ'ya kitap verildiğini ve bunun İsrâilîğulları için hidayet vesilesi kıldığını (el-İsrâ 17/2), Mûsâ'nın kitabının rehber ve rahmet kaynağı olduğunu (el-Ahkâf 46/12), Allah'ın iyilik edenlere nimetini tamamlamak, her şeyi açıklamak, hidayete erdirmek ve rahmet etmek maksadıyla Mûsâ'ya kitap verdiğini (el-En'âm 6/154) bildiren âyetler bunlardan bazılarıdır. İbn Manzûr, Kur'an'da kitap kelimesinin mutlak olarak geçtiği yerlerde bundan Tevrat'ın kastedildiğini söyler. c) İncil. Bir âyette (Meryem 19/30) İsa'nın diliyle, “Ben Allah'ın kuluyum, O bana kitabı verdi ve beni peygamber yaptı” buyurularak İncil için de kitap kelimesi kullanılmıştır. 2. Amel defteri. “İnsanların dünyadaki inançlarının ve fiillerinin kaydedildiği yazı, belge” anlamına gelen amel defteri birçok âyette kitap kelimesiyle anılmış ve bu kitap hakkında bilgiler verilmiştir (bk. AMEL DEFTERİ). 3. Levh-i mahfûz. Bütün varlık ve olaylar hakkındaki ilâhî

bilgileri, hükümleri ve yasaları kapsayan levh-i mahfûz bazı âyetlerde kitap kelimesiyle de anılmaktadır (bk. LEVH-i MAHFÛZ).

Bunlardan başka kelime genel anlamda "kitap" (es-Saffât 37/157), "mektup" (en-Neml 27/28-29), "yazışma ve sözleşme" (en-Nûr 24/33) gibi mânalarda da geçmektedir. Kitap ile oluşturulan terkiplerden "ümmü'l-kitâb", Levh-i mahfûz yanında (er-Ra'd 13/39; ez-Zuhuf 43/4) kolayca anlaşılabilen ahkâm âyetleri için (Âl-i İmrân 3/7), birçok âyette geçen "ehlü'l-kitâb" ise genellikle yahudi ve hıristiyanlar için kullanılmıştır. Aynı topluluklar "ellezîne ütül-kitâb" şeklinde ifade kalıbıyla da anılır (bk. EHL-i KİTAP). Kitap kelimesinin Kur'an-ı Kerim'deki bu anlamları hadislerde de geçmektedir (Wensinck, *el-Mu'cem*, "ktb" md.). Ayrıca bir hadiste Fâtiha sûresi "ümmü'l-kitâb" olarak anılmıştır (Buhârî, "Teheccüd", 27). Nurdoğan Türk Kur'an'da Kitap Kavramı adıyla bir doktora çalışması yapmıştır (2001, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

BİBLİYOGRAFYA :

Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "ktb" md.; *Lisânü'l-'Arab*, "ktb" md.; Wensinck, *el-Mu'cem*, "ktb" md.; M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "ktb" md.; *Kâmus Tercümesi*, "ktb" md.; Buhârî, "Teheccüd", 27; Şevkânî, *Fethu'l-kadir*, I, 33-34; Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, I, 105-107; Elmahlî, *Hak Dini*, I, 156-157; Mustafavî, *et-Taḥkîk*, X, 20-23.

İLYAS ÜZÜM

KİTAP

(الكتاب)

Şer'î hükümlerin
ilk ve temel kaynağı olarak
Kur'an-ı Kerim'i ifade eden
fıkıh usulü terimi.

İslâm dininin iki kaynağını Allah'ın Hz. Muhammed'e vahyi olan Kur'an ile Resûl-i Ekrem'in dini beyan niteliğindeki söz, onay ve davranışları (sünnet) teşkil eder. Kur'an, şâriin muradı hakkında doğru bilgiye ulaştırdığı için "şer'î delil", diğer delillerin ona dayanması ve dinî-hukukî hükümlere kaynaklık etmesi yönüyle hükümlerin "meşruvet delili", Cebrâil vasıtasıyla Hz. Peygamber'e vahyedilmesi ve Hz. Peygamber'in bildirişiyle sabit olması sebebiyle de "naklî ve sem'î delil" olarak nitelendirilir.

Dinin amelî hayata ilişkin hükümlerinin delillerini, bunların sabit olma yollarını ve hükme delâlet yönlerini belirlemeyi konu

edinen fıkıh usulünde Kur'an kaynaklar hiyerarşisinin başında yer alır ve "kitap" denildiğinde kural olarak şer'î hükmün kaynağı olması yönüyle Kur'an kastedilir. Klasik fıkıh usulü literatüründen fukaha ekolüyle telif edilenler doğrudan, mütekellim ekolünün eserleri ise dil ve mantıkla ilgili bazı açıklamalar yaptıktan ve şer'î hükümle ilgili tanıtıcı bilgi verdikten sonra şer'î delillerin ilki sıfatıyla kitap konusunu işler. Kur'an fıkıh usulünü şer'î hükme kaynaklık etmesi yönüyle ilgilendirdiğinden birçok eserde kitabın tanımı bile yapılmaksızın doğrudan hükme delâleti ve bunu bilmeyi sağlayan dil ağırlıklı çeşitli kural ve metotlar ele alınır. Kur'an'ın nüzûlü, tarihi, cem'i, dil ve üslûbu, icâzı ve muhtevası gibi konular ise -yeni dönem fıkıh usulü eserlerinde didaktik amaçlı olarak işlenmesi hariç tutulursa- fıkıh usulünün ilgi alanına girmez (bu konular için bk. KUR'AN; MUSHAF).

Şer'î Delil Olarak Mahiyeti. Fıkıh ve usul-i fıkıh âlimleri sağlıklı bir zihinsel işlemde, araştırılan hususa dair hüküm vermeye ulaştıran veya bir hükmün kanıtlanmasını sağlayan vasıtaya, daha özel ifadeyle araştırılan hususta şer'î-amelî nitelikteki hükme ulaştıran vasıtaya delil derler. Delil içerdiği bilginin kaynağı açısından akfî-naklî, ulaştırdığı sonuç hakkında karşı ihtimali ortadan kaldırıp kaldırmaması açısından kat'î-zannî ayrımına tâbi tutulur. Fıkıhta delil genelde "fikhî bir hükmün dinî-hukukî dayanağı" (edille-i şer'iyeye, edilletü'l-ahkâm) anlamında kullanıldığından hüküm kaynağı aslî deliller de bu kaynaktan hüküm elde etmeye yarayan metotlar da çok defa delil olarak adlandırılır. Bundan dolayı hem Kur'an ve Sünnet gibi şer'î hükmün kaynakları hem de naslarla çözümlü beklenen olay arasında bağ kurmayı ve naslardan olayı aydınlatacak bir sonuç çıkarmayı hedefleyen metotlar şer'î (dinî-hukukî) delil olarak adlandırılmıştır.

Şer'î deliller üzerinde ittifak edilen ihtilâf edilen, akfî-naklî, kat'î-zannî şeklinde bazı ayrımlara tâbi tutulur ve kitap bütün olarak alındığında üzerinde ittifak edilen naklî ve kat'î delil sayılır. Kat'î delil şeklinde anılması, aslına uygun olarak Hz. Peygamber'den sahâbeye ve sonraki nesillere tevâtürün nakledilmiş olduğunu (sübût) ifade içindir. Ancak herhangi bir lafzının bir anlamı ifade etmesi (delâlet) yönüyle kat'î veya zannî delil sayılması da akfî-mantıkî öncüllere dayanması yönüyle akfî delil olarak nitelendirilmesi de

mümkündür. Nitekim Kur'an ve Sünnet ahkâmının şer'iyât-hissiyât veya sem'iyât-akliyyât şeklinde bir ayırımı tâbi tutulması da bunu ifade eder. Öte yandan bütün delillerin nakle ve akla veya sadece Kur'an'a irca edilmesi de mümkündür. Bu sebeple delillerin çeşitli adlandırma ve ayırımında bakış açısına göre değişebilir bir izâfliğin bulunduğu görülür.

Kitap yani Kur'an, Hz. Peygamber'in sünnetiyle birlikte İslâm dininin ve onun dinî-hukukî (şer'î) hükümlerinin aslî kaynağını teşkil eder. Fıkıh usulünde de İslâm hukukunun aslî ve tâli kaynakları inceleyen aslî delillerden ilk sırada kitap yer alır. Dinî ahkâmın temel ve ilk kaynağının Kur'an olduğu bütün müslümanların ortak kabulü ve görüşüdür. İman esasları arasında yer alan kitaplara iman böyle bir ön kabulü içermekte olduğundan ve genelde Allah'ın kelâm sıfatının bir sonucu olarak ilâhî kitapların varlığının, özelde ise Kur'an'ın Allah kelâmı olduğunun ispatı konusu İslâm kültüründe kelâm ilmi çerçevesinde ele alındığından fıkıh usulü eserlerinde Kur'an'ın delil değeri üzerinde ayrıca durulmaz. Kur'an her ne kadar kendini Allah'ın vahyi (el-En'âm 6/19), insanlık için hidayet rehberi (el-Bakara 2/185; el-İsrâ 17/9), şifa ve rahmet (el-İsrâ 17/82) olarak nitelendirmekte ve kendine sıkça atıfta bulunmakta ise de onun delil oluşu ilk aşamada dinin kabulünün dayandığı fitrî ve akfî temellere, ikinci aşamada da sünnete dayanır. Çünkü Kur'an'ın bu niteliğinin kabulü öncelikli olarak onu Allah'tan getirdiğini ifade eden Hz. Muhammed'i tasdiğe ve onun peygamberliğini kabule bağlı bir husustur (Debûsî, s. 19; Seyfeddin el-Âmidî, I, 145). Öte yandan Kur'an birçok âyette Resûl-i Ekrem'in dini açıklama yetkisine atıfta bulunmuş, bu atıflar dinin beyanı mahiyetindeki sünnete ayrı bir konum kazandırmıştır. Şâfiî'nin de ısrarla vurguladığı budur (er-Risâle, s. 32-33, 41, 73-113). Kur'an ve Sünnet arasındaki bu karşılıklı bağ sebebiyledir ki İslâm'ın ilk döneminden itibaren müslümanların din anlayışlarını, itikadî ve amelî hayatlarını bu iki asıl inşa etmiş; aralarında itibar, sübût ve bağlayıcılık, hatta içinde bulunduğu tarihî durum ve sosyal çevreye bağlantı yönünden belli farklılıklar gözetilse de neticede Kur'an ve Sünnet İslâm dininin iki temel kaynağı olmuştur. Hz. Peygamber'den sonra gelen nesiller de gerek devraldıkları dinî gelenegi temellendirmede gerekse karşılaştıkları yeni durumlar karşısında tavr